

УДК 327 (420+520)

Світлана Яремчак

СТАНОВЛЕННЯ БРИТАНСЬКО-ЯПОНСЬКИХ ВІДНОСИН У БІПОЛЯРНУ ДОБУ

Відносини між Великобританією та Японією почалися ще у 1600 році з прибуттям англійського мореплавця Вільяма Адамса до берегів острова Кюсю у префектурі Оіта. Отже у наступному 2015 році виповнюється 415 років з моменту, як зустрілися два кінці світу – дві могутні острівні держави, конституційні монархії, з вираженою культурною близькістю (лівостороннє водіння, спільні наукові проекти тощо).

Основним завданням даної наукової публікації є висвітлення непростой історії двосторонніх британсько-японських відносин другої половини ХХ ст., в яких були і періоди зближення, і серйозні розходження. З розпадом біполярності і на сьогоднішній день обидві країни є пов'язані широким колом спільних інтересів в економічній, політичній, науково-технічній і соціально-культурній сферах.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 1946 по 1991 роки – періодом в історії людства, коли абсолютно весь світ був розділений на два табори. Крім того, біполярність в окремих випадках може означати об'єднання двох протиборчих таборів на рівноправних умовах, наприклад протистояння Антигітлерівської коаліції (Сполучені Штати Америки – СРСР – Великобританія) й Осі (Німеччина – Італія – Японія) у Другій світовій війні, коли Великобританія та Японія опинились по різні сторони барикад [1].

Питання відносин між Великобританією та Японією, досить широко обговорюється у наукових і політичних колах обох країн, що говорить про актуальність питання та його затребуваність. Про проблеми Японії, як політичного суб'єкта, та її місце у новому світі писали Т. Іноугі [2], К. Харада [3], А. Тууделепп [4], Р. Баклі [5], Ф. Тоул і Набуко Маргарет Косуге [6].

Окремо автор хотів би звернути увагу

на п'ять томів із серії «Історія англо-японських відносин, 1600-2000» [7-11], в яких розглядається історія відносин між Великобританією та Японією від перших контактів початку 1600-х років до кінця ХХ ст. У томах представлені 19 оригінальних есе японських, британських та інших істориків з охопленням розвитку військових відносин з 19-го століття до кінця 20-го століття.

Для Японії середина ХХ ст. була важким періодом. Країна пережила період окупації, що привело до формування особливих відносин із США. Це був також період і перших кроків Японії на міжнародній арені, і подолання всезагальної ворожнечі до країн, які зазнали поразки у війні. Тому, незважаючи на подану заявку в 1952 р. на приєднання до ГАТТ, в 1953 р. Японії через наполегливий опір з боку європейських країн, а особливо Великобританії, було надано лише тимчасове членство, але і це було завдяки впливу на організацію з боку Сполучених Штатів Америки [12]. Але вже у 1956 р. Японія отримала місце постійного члена у ГАТТ. Стаття №2 Генеральної угоди з тарифів та торгівлі зобов'язує кожну зі сторін договору негайно та беззаперечно поширити на учасників угоди усі пільги, привілеї, імунітети та переваги, котрі вона надає іншим країнам [13]. Кожна сторона зобов'язана надати своїм партнерам статус найбільшого сприяння у сфері тарифів і торгівлі. Проте, якщо країна не проводила окремих переговорів з жодним із членів ГАТТ, в силу вступає стаття № 35 угоди, котра у даному випадку повністю скасовує дію статті № 2 [14]. Таким чином, вступ до ГАТТ для Японії фактично нічого не змінив, оскільки країну, як і раніше, оточувала «тарифна стіна», що уповільнювала розвиток торгівлі з іншими країнами. Тому приєднання до ГАТТ стало лише першим кроком.

Щодо Великобританії, вона все ж вийшла з війни у кращому стані, ніж СРСР чи Франція, хоча промисловість була підірвана і з'явився величезний зовнішній борг. Така ситуація сприяла тому, що, як і розгромлена Японія, Великобританія почала формувати особливі відносини із США.

Співробітництво між Японією та Великобританією перевірено часом. Його історія пам'ятає такі епізоди, як укладення англо-японського союзу в 1902 р. та участь обох країн у Першій світовій війні на боці Антанти.

Щодо англо-японського союзу, який був чинний з 1902-го по 1923-й роки, то першу союзну угоду на 5 років було підписано у Лондоні 30 січня 1902 р. Текст угоди передбачав нейтралітет одного з союзників у разі війни іншого з будь-якою державою та військову допомогу одне одному, якщо до його противника приєднається одна чи більше держав. Вона гарантувала «спеціальні інтереси» Англії у Китаї, а Японії – у Кореї та Китаї і право союзників на втручання, якщо їхнім «спеціальним інтересам» буде загрозовувати будь-яка небезпека через заворушення всередині цих країн або агресія ззовні. Угода мала антиросійську спрямованість і була для Японії підготовкою до війни проти Росії [15].

Друга союзна угода терміном на 10 років була підписана 12 серпня 1905 р. у Лондоні. За нею визнавався протекторат Японії над Кореєю. На відміну від першої угоди 1905 р. передбачала військову допомогу одного союзника іншому у разі війни навіть з однією державою; до сфери дії угоди були включені індійські володіння Англії. В умовах загострення відносин з Японією Англія остерігалась, що у разі виникнення японсько-американського конфлікту вона буде змушена, за умовами угоди 1905 р., надати допомогу Японії [16].

Третю союзну угоду терміном на 10 років було підписано у Лондоні 13 липня 1911 р. За її умовами один союзник не мав надавати військову допомогу іншому проти тієї держави, з якою він має генеральну арбітражну угоду (у цей час

Англія проводила перемовини із США про укладання такої угоди) [17].

Зіткнення економічних інтересів Японії та Англії у Китаї, а також зближення Англії та Японії з Росією послабили антиросійську спрямованість і загальне значення Союзу. У міжнародній обстановці, що змінилася, Союз набув антинімецького характеру. На Паризькій мирній конференції 1919-1920 рр. Японія, використовуючи Союз і підтримуючи Англію з низки питань, домоглась задоволення своїх претензій на Шаньдун і на тихоокеанські острови, що належали Німеччині [18].

На Вашингтонській конференції 1921-1922 рр., 13 грудня 1921 р. було укладено Трактат чотирьох держав між США, Великою Британією, Францією та Японією. Стаття 4 зазначала, що після ратифікації угоди англо-японський союз, відновлений у 1911 р., втрачає чинність. Англійські дипломати прагнули підкреслити, що угода була не анульована, а тільки замінена договором чотирьох держав – двосторонній пакт поступився місцем пакту чотирьох держав [19].

Крім того, у Японії на початку минулого століття був сформований рух «ейгаку» [20], що закликав вивчати та переймати досвід і досягнення Великобританії у різних сферах.

Звичайно, після закінчення Другої світової війни було неможливо ігнорувати той факт, що Японія та Великобританія знаходилися по різні сторони барикад. Тим не менш, якщо післявоєнна адміністрація Уїнстона Черчіля у 1951-1955 рр. бачила в Японії тільки поваленого ворога і навіть намагалася перешкодити приєднанню до ГАТТ, то через сім років ситуація докорінно змінилася. Під час перебування при владі адміністрації Моріса Макмілана Великобританія перша почала допомагати Японії на шляху до європейських ринків.

Ще у 1959 р. в Лондоні було відкрито представництво японської торгівельної палати, яку в 1976 р. було реформовано в ДЖЕТРО (JETRO, Japan External Trade Organization – японська організація сприяння розвитку зовнішній торгівлі) [21]. Ця японська організація сприяння розвитку

зовнішньої торгівлі, започаткована як некомерційна корпорація «Японська організація торгівлі та експорту» (Осака, лютий 1951 р.) і перетворена у 1958 р. в Міністерство зовнішньої торгівлі та промисловості (MITI – Ministry of International Trade and Industry), пізніше Міністерство економіки, торгівлі та промисловості (METI – Ministry of Economy, Trade and Industry) з метою консолідації зусиль Японії у розвитку експорту. Організація виступає як сполучна ланка між Міністерством зовнішньої торгівлі та промисловості і різними корпораціями. У той же час вона є великим дослідницьким центром, здійснює збір і обробку інформації, що надходить з-за кордону. Навколо ДЖЕТРО групуються всілякі консультативні органи, наприклад Асоціація консультативних фірм машинобудування та будівництва, Центр з розвитку торгівлі, туризму та інвестицій в Південно-Східній Азії і т.п.

Діяльність ДЖЕТРО охоплює такі основні напрями:

1. Консультаційна та посередницька діяльність з надання допомоги в налагодженні експорту в Японію. Для цього є спеціальні комітети з представників урядових організацій і торгових фірм з розгляду конкретних питань експорту продукції до Японії, закупівлю зразків товарів та їх демонстрації на виставках;

2. Організація виставок за кордоном, а також виставок-продажів зразків іноземних товарів у різних регіонах країни, сприяння так званим пілотним проектам (експериментальний проект, який виконується з метою виявлення потенційних складнощів і значущих чинників, які можуть вплинути на процес основного проекту і на його результат [22]), запрошення для участі у виставках іноземних компаній;

3. Організація контактів між представниками ділового світу Японії та зарубіжних країн. Допомога в обміні фахівцями та делегаціями на рівні малих і середніх підприємств для сприяння імпорту до Японії. Напрямок місії для закупівлі іноземних товарів на торгових

ярмарках за кордоном;

4. Проведення у країні і за кордоном семінарів (до 200 щорічно) з проблем експорту й імпорту товарів;

5. Видавничо-інформаційна діяльність, випуск різних періодичних і спеціальних (тематичних) видань англійською мовою. До їх числа входять щомісячники з інформацією про економіку, соціально-економічну, торгівлю та імпорту систему Японії. Тематичні випуски ДЖЕТРО дають інформацію з конкретних товарних ринків і окремо по найважливіших товарах. Великий масив інформації відводиться продукції машинобудування й устаткування транспортних засобів [23].

З 1961 р. по 1962 р. товарообіг між Великобританією та Японією виріс на дві третини. Японські ринки привертали до себе все більше уваги з боку британських ділових кіл. Уряд Великобританії більше не міг залишати ситуацію без уваги. 5 грудня 1962 р. заступник міністра торгівлі Алан Грін звернувся до Палати громад із закликом підтримати укладення договору про торгівлю та мореплавання з Японією [24]. У своєму зверненні він наголосив, що дискримінаційна політика по відношенню до Японії більше не відповідає ні економічним, ні політичним інтересам Великобританії. Укладання такого договору необхідне для створення найбільш вигідних умов для британських експортерів, що дасть їм можливість брати участь у спільних проектах з японськими компаніями та робити довгострокові вклади в економіку Японії, які принесли б найбільший прибуток [25].

Договір про торгівлю та мореплавство, який знімав всі обмеження, які були накладені 35-ю статтею договору ГАТТ, був укладений вже у наступному році. Великобританія подала приклад іншим європейським країнам, і до середини 1960-х років усі провідні європейські країни уклали з Японією аналогічні договори.

Підписання договору 1963 р. було результатом своєчасного усвідомлення Великобританією потенціалу Японії як стратегічного та торгового партнера. Це був прагматичний крок, зумовлений розумінням правлячих кіл країни того, що

вільна торгівля з Японією це куди продуктивніше ніж підтримування тарифної блокади, що сформувалася навколо неї [26].

Тим не менш, хоча договір 1963 р. і прорубав для Японії «вікно в Європу», на початку її відносини з країнами-членами майбутнього Європейського союзу в основному зводилися до торгівлі. Незважаючи на відмову від дискримінаційної 35-ї статті, про особливе доброзичливе ставлення до Японії у Старому Світі (частини земної суші, відомі європейцям до 15 століття, Євразія, Африка та навколишні острови [27]) у той період говорити не доводиться. Додаткова конкуренція, що була створена на внутрішніх ринках Європи, хлинули з Японії потоком конкурентоспроможних товарів, істотно ускладнювала існування європейським виробникам, а досить швидко сформований від'ємний торгівельний баланс на користь Японії, аж ніяк не тішив європейські уряди. Справа дійшла навіть до введення антидемпінгових мит на деякі японські товари у 1976 р., від яких у кінцевому результаті все ж довелося відмовитися [28].

Про взаємодію у різних сферах, про якісь серйозні спільні програми як по японсько-європейській, так і по японсько-британській лінії можна говорити лише починаючи з 1990-х років. Тим не менш, на відміну від країн континентальної Європи для Великобританії активне зближення з Японією почалося дещо раніше. Як і багато інших завоювань Великобританії у другій половині ХХ ст., і це пов'язано з ім'ям Маргарет Тетчер. Під час перебування при владі адміністрації Тетчер (1979-1990 рр.) був докорінно змінений підхід до британсько-японських відносин. Японію стали розглядати як пріоритетний зовнішньоекономічний ресурс. М. Тетчер вважала японські інвестиції хорошим способом створення нових робочих місць у країні. Тому були вжиті всі можливі заходи для залучення таких інвесторів. У результаті під час правління М. Тетчер Великобританія стала головним пунктом призначення

японського капіталу в Європі. На неї припадало 44% японських інвестицій [29].

Саме тоді був усвідомлений високий потенціал британсько-японського співробітництва. Ще у 1985 р., відповідно до угоди між Маргарет Тетчер і главою японського уряду Накасоне Ясухіро, була створена дослідницько-консалтингова організація «Група Сполучене Королівство – Японія 2000» (UK-Japan 2000 Group), до завдань якої входять вивчення та дослідження нових напрямків розвитку японсько-британського співробітництва [30]. За сформованою традицією всі рішення, прийняті у ході зустрічей цієї групи, направляються безпосередньо до глав японського та британського урядів. Так, наприклад, на зустрічі групи, яка пройшла у префектурі Тіба у березні 1999 р., було висунуто пропозицію створити систему академічного обміну під час канікул з метою поліпшення порозуміння між молоддю двох країн. Ця пропозиція була підтримана прем'єр-міністрами Блером та Обуті [31].

Паралельно уряд Великобританії спільно з японськими діловими колами з 1989 по 1991 рр. проводили кампанію «Можливості Японії» («Opportunity Japan»), спрямовану на збільшення британського експорту до «Країни висхідного сонця». За результатами цієї кампанії було зафіксовано збільшення даного показника у 2 рази [32].

Отже, з другої половини ХХ ст. починається непроста історія двосторонніх британсько-японських відносин, в яких були і періоди зближення, і серйозні розходження. З розпадом біполярності і до сьогодення обидві країни пов'язані широким колом спільних інтересів в економічній, політичній, науково-технічній і соціально-культурній сферах. Та про взаємодію у перерахованих галузях, про якісь серйозні спільні програми як по японсько-європейській, так і по японсько-британській лінії можна говорити лише починаючи з 1990-х років. Тим не менш, на відміну від країн континентальної Європи для Великобританії активне зближення з

Японією почалося набагато раніше. Це і англо-японський союз, і діяльність ДЖЕТРО, й укладання Договору про торгівлю і мореплавство та інше.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дипломатический словарь в трех томах / Под ред. А.А. Громыко и др. – Т.1. – М.: Политиздат, 1984. – С.259.
2. Іноугі Т. Японська зовнішня політика в умовах американської однополярності / Т. Іноугі // Знайомтеся – Японія. – 2000. – 11 листопада.
3. Харада К. Реформа ООН і роль Японії / К. Харада. – Токіо, 1995. – 170 с.
4. Туудлепп А. Японський зовнішньополітичний потенціал: цілі, досягнення, завдання / А. Туудлепп // Знайомтеся – Японія. – 2001. – 12 жовтня.
5. Buckley R. Occupation Diplomacy: Britain, the United States, and Japan, 1945-1952 / Roger Buckley. – Cambridge [Cambridgeshire]: Cambridge University Press, 1982.
6. Towle Ph. Britain and Japan in the Twentieth Century / Phillip Towle, Margaret Kosuge Nobuko // One Hundred Years of Trade and Prejudice. – 2007. – June 12. – P.256.
7. The history of anglo-japanese relations 1600-2000. – Volume I: The Political-Diplomatic Dimension, 1600-1930 / Edited by Ian Nish and Yoichi Kibata. The History of Anglo-Japanese Relations, 1600-2000 [Електронний ресурс]. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000. – 336 p. – Режим доступу: <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9780230598959>
8. The history of anglo-japanese relations. – Volume II: The Political-Diplomatic Dimension, 1931-2000 / Edited by Ian Nish and Yoichi Kibata. The History of Anglo-Japanese Relations. – Vol.2. [Електронний ресурс]. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2000. – 331 p. – Режим доступу: <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9781403919670>
9. The history of anglo-japanese relations 1600-2000. – Volume III: The Military Dimension Edited by Ian T.M. Gow, Yoichi Hirama and John Chapman. The History of Anglo-Japanese Relations, 1600-2000. [Електронний ресурс]. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2003. – 332 p. – Режим доступу: <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9780230378872>
10. The history of anglo-japanese relations 1600-2000. – Volume IV: Economic and Business Relations / Edited by Janet Hunter and Shinya Sugiyama. The History of Anglo-Japanese Relations 1600-2000 [Електронний ресурс]. – 371 p. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2001. – Електронний ресурс: <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9781403919526>
11. The history of anglo-japanese relations 1600-2000. – Volume V: Social and Cultural Perspectives / Edited by Gordon Daniels and Chushichi Tsuzuki. The History of Anglo-Japanese Relations, 1600-2000 [Електронний ресурс]. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2002. – 408 p. – Режим доступу: <http://www.palgraveconnect.com/pc/doi/10.1057/9780230373600>
12. Moni M.H. Japan – UK: Perspectives of Partnership / M.H. Moni // Asia Europe Journal. – 2006. – №4. – P.351-364.
13. Генеральна угода з тарифів і торгівлі (ГАТТ 1947) [Електронний ресурс] // Верховна рада України. Офіційний сайт: законодавство. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_264
14. Там само.
15. Англо-японський союз: офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://anglojapanalliance.com/>
16. Текст угоди про створення Англо-японського союзу [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jacar.go.jp/nichiro/uk-japan.htm>
17. Там само.
18. Nish I.H. Alliance in Decline: A study of Anglo-Japanese Relations 1908-1923 / I.H. Nish. – London, 1972. – P.19.
19. История дипломатии. – Т.III. – М.: Изд-во полит. литературы, 1965. – С.244.
20. The history of anglo-japanese relations 1600-2000 Volume I... – P.217.
21. Japan External Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jetro.go.jp/>
22. Пілотний проект, визначення [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kiborg.net/what_is_pilot_project.htm
23. Japan External Trade Organization [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jetro.go.jp/>
24. Moni M.H. Ibid.
25. The history of anglo-japanese relations 1600-2000. – Volume IV... – P.116.
26. Там само. – С.322.
27. Твердохлебов И.Т. Словарь-справочник учителя географии / И.Т. Твердохлебов, Н.Р. Таракчиев. – К.: Радянська школа, 1981. – С.128.
28. Willmott H.P. The Last Century of Sea Power: From Port Arthur to Chanak, 1894-1922 / H.P. Willmott. – Indiana U.P., 2009. – P.496.
29. The history of anglo-japanese relations. – Volume II... – P.23.
30. UK-Japan 21st Century Group [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.jcie.or>
31. The history of anglo-japanese relations 1600-2000. Volume IV... – P.210.
32. Там само. – P.216.

Яремчак Світлана Становлення британсько-японських відносин у біполярну добу

У статті розглянуто становлення британсько-японських відносин у біполярну добу, висвітлено історію формування двосторонніх відносин, а також співпрацю в економічній, політичній, науково-технічній та соціально-культурній сферах в зазначений період. Головний акцент було зроблено на розгляді зародження відносин між Великобританією і Японією та аналізу динаміки їх розвитку.

Ключові слова: британсько-японські відносини, біполярність, партнерство, англо-японський союз, ДЖЕТРО, «ейгаку», інвестиції

Яремчак Светлана Становление британско-японских отношений в биполярный период

В статье рассмотрено становление британо-японских отношений в период биполярности, отражена история формирования двусторонних отношений, а также сотрудничество в экономической, политической, научно-технической и социально-культурной сферах в указанный период. Главный акцент был сделан на рассмотрении зарождения отношений между Великобританией и Японией и анализа динамики их развития.

Ключевые слова: британо-японские отношения, биполярность, партнерство, англо-японский союз, ДЖЕТРО, «эйгаку», инвестиции

Yaremchak Svitlana Establishment of the British-Japanese relations in bipolar period

The article discusses the establishment of the British-Japanese relations in bipolar period, covers the history of the formation of bilateral relations and cooperation in political, economic, scientific, technical and socio-cultural spheres during this period. The main focus was on the consideration of the origin of relations between Britain and Japan and the analysis of the dynamics of their development.

Keywords: British-Japanese relations, bipolarity, partnership, Anglo-Japanese alliance, JETRO, «ey-haku», investments

Рецензенти:

Шкляж Й.М., д.і.н., професор

Тригуб О.П., д.і.н., професор

Надійшла до редакції 10.08.2014 р.